

„Az Várad dolga legnagyobb...”
Váradi és partiumi nemesek,
katonák és tisztségviselők a kora újkorban
Tanulmányok Biharország történetéről 9.

Tanulmányok Biharország történetéről 9.

Sorozatszerkesztő:
Oborni Teréz, Szabó Ödön és Zsoldos Attila

A borítón: Várad látképe 1662–1664 körül (vízfestmény)

Lelőhelye: Icon sive delinatio praecipuorum et maxime notabilium
Hungariae utriusque... 1662–1664. Herzog August Bibliothek,
Wolfenbüttel, Handschriftensammlung. Die neueren Handschriften
der Gruppe Extravagantes 137. Ansichten Ungarischer Städte
und Festungen um 1664.

*

A térképeket szerkesztette Nagy Béla térképész, ELKH,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

„Az Várad dolga legnagyobb...”

**Váradi és partiumi nemesek, katonák
és tisztségviselők a kora újkorban**

Tanulmányok Biharország történetéről 9.

Szerkesztette:
Oborni Teréz és Rácz Balázs Viktor

Nagyvárad, 2021

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Oborni Teréz:</i> Előszó	7
<i>Bagi Zoltán Péter:</i> Várad átadása Bocskai hajdúinak	11
<i>Bogdándi Zsolt:</i> Két partiumi jogügyigazgató a 16. század- ból	27
<i>Dáné Veronka:</i> „... <i>hazám, uram akaratán járó ember voltam</i> ”. Boldvai Márton pályafutása	41
<i>Gálfi Emőke:</i> Várad 16. századi kiváltságairól, különös tekintettel lakóinak megnemesítésére	61
<i>Mátyás-Rausch Petra:</i> A Rákócziak bihari udvarházai és tisztviselői – A Rákóczi-kori erdélyi birtokigazgatás vázlata	75
<i>Mészáros Kálmán:</i> A váradi járás katonaállítása a Rákóczi-szabad- ságharcban – II. Tisztek és altisztek	117
<i>Papp Klára:</i> „ <i>Mindenkor igaz nemesi szabadságban élt...</i> ”. Adalékok a Váradhoz kötődő nemesi famíliák történetéhez Bihar várme- gyében, a török kiűzése utáni időszakban	181
<i>Rácz Balázs Viktor:</i> A váradi kapitányok szerepe a jogszolgáltatás- ban, különös tekintettel a cirkálásra	201
<i>Szalai Ágnes:</i> Adalékok az erdélyi-oszmán-török kondomínium Apafi-kori történetéhez (1661–1685)	237

Várad átadása Bocskai hajdúinak*

„Ezen békeszerződésnek idejében¹ Várad Bocskainak az frigykötés szerént megadaték, s onnét kiküldetének Pecz Baptista² és Konczin Cypriánus,³ kik az ekkedig felettébb való utolsó dolgok szükségiben nagy állhatatosan s erős vitézi módon megoltalmazták.”⁴ E szavakkal örökítette meg Istvánffy Miklós történeti munkájában azt, hogy Ciprian Concini és megmaradt zsoldosai 1606. november 25-én átadták a védelmükre bízott erősséget Bocskai István biztosának, Rákóczi Lajosnak.⁵ Bár a Zsitva folyó torkolatánál megkötött béke mindkét háborúzó fél részéről való

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

- 1 Istvánffy Miklós a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békére utalt, amelyet a háborúzó felek 1606. november 11-én kötöttek meg. Karl Nehring: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1608). *Századok* 120 (1986) 1. sz. 4–49.; Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 440–448.
- 2 Johann Baptista Pezzen katonai tevékenységéről részletesebben lásd: Bagi Zoltán Péter: *A császári–királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Bp., 2011. passim
- 3 Ciprian Concini
- 4 *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/1–3. S. a. r. Benits Péter. Bp., 2001–2009. I/3. 479.
- 5 Bocskai István Rákóczi Lajoshoz 1606. november 5-én és november 8-án írt levelében az szerepelt, hogy a Váradot védő német hadak 1606. november 22-én adják át a rájuk bízott erősséget. Ezzel szemben Concini jelentésében ugyanez az esemény november 25-i dátummal szerepelt. Österreichisches Staatsarchiv (Bécs; = ÖStA) Kriegsarchiv (= KA) Hofkriegsrat Akten (= HKRA) Prag 1607 No. 127.; Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. I–III. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár* (1878) III. 619. CXX. (Bocskai István 1606. november 5-i levele Rákóczi Lajoshoz), III. 620–621. CXXII. (Bocskai István 1606. november 8-i levele Rákóczi Lajoshoz); Nagy László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Bp., 1961. 361.

ratifikációja még évekig elhúzódott,⁶ ám Várad átadásával a hadi események lezárultak. Munkámban két, egymással is szorosan összefüggő kérdésre keresem a választ. Hogyan került Concini a Váradot védelmező had élére? Illetve hogy miért kényszerült feladni a rábízott erősséget.

Concini Várad élén, avagy egy kinevezés háttere és a kinevezett feladatai

A mind Felső-Magyarország, mind a Partium, mind pedig Erdély védelme szempontjából kiemelt stratégiai fontosságú Várad védelmével Mátyás főherceg az akkor már jelentős helyi tapasztalatokkal rendelkező Johann Baptista Pezzent kívánta megbízni 1604 elején.⁷ A váradi *obrist* tisztségben Nyáry Pál⁸ váltására kijelölt német hadfi 1604. február 7-én Mátyás főhercegnek írott levelében kifejtette aggályait és feltételeit a feladatról. Miután biztosította a főherceget a Habsburg-ház iránti hűségéről, felvetette, hogy a megbízás elfogadásához mindenekelőtt részére és felfogadott zsoldosok számára is ki kellene fizetni az addig felhalmozódott zsoldhátralékot. Ugyanis a magukat adósságba vert tisztségviselői és gyalogosai különben nem lesznek hajlandóak szolgálni. Másrészt míg Nyáry az általa felfogadottak fizetésére a Váradhoz tartozó birtokok jövedelmeit is felhasználta, addig Pezzennek csupán a puszta felfogadó irat, azaz a *Bestallung* áll a rendelkezésére. Ráadásul, folytatta a német

6 Nehring: *Magyarország és a zsitvatoroki*, 4–49.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 440–448.

7 Az általa felfogadott katonák Erdélyben és Felső-Magyarországon töltött szolgálatáról lásd: ÖStA KA Wien HKRA Expedit (= Exp.) 1602 Mai No. 13.; ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (= HKA) Hoffinanz Ungarn (= HFU) rote Nummer (= rN) 77. fol. 699r–712v.; ÖStA FHKA HFU rN. 78. fol. 336r–338v.; ÖStA FHKA HFU rN. 79. fol. 390r–398v.; ÖStA KA AFA 1603-5-4; ÖStA KA AFA 1604-9-ad13b; Eugen Heischmann: *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich*. Wien, 1925. 234–236.

8 Életére lásd: *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607*. Szerk. Benda Kálmán – Makay László. Kisvárd, 1975.; Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegészítés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Bp., 2014. passim

hadfi, Nyáry nem is a saját toborzottjaival védelmezte az erősséget, hanem először az ő, majd Hans Preiner zu Stübing⁹ regimentjének gyalogosaival. Pezzen szerint azonban ez a rosszul fizetett és kielégetlen had nem kíván a továbbiakban az uralkodó szolgálatában maradni, így nem vehető haszna a védelemben.

Pezzen az aggályainak felsorolását követően azon feltételeket is megírta, amelyeket elengedhetetlennek vélt a rábízandó feladat sikeres ellátása érdekében. Elsőként egy megfelelő, hadakozásban jártas személy Váradra rendelését kérte, aki ellátja a szükséges feladatokat az erősségben, amíg ő távol van. Másrészt, mivel Várad egész Felső-Magyarországot védelmezi (*vormaur vnnd schutz*), tudni kívánta a következőket: milyen állapotban vannak a vár védművei? Az erősség és a környező, hozzá tartozó várak el vannak-e látva a szükséges haddal, munícióval és élelemmel egy török támadás feltartóztatásához? Mekkora az erősség birtokaiból befolyó jövedelem, illetve a környező vármegyék adója? Kérdésfeltevései már csak azért sem voltak életszerűtlenek, mivel az Udvari Kamara hadi ügyekben hozott határozatainak kiadmányozásával foglalkozó irodája (*Kriegs-expedition*) már egy 1604. január 27-én kelt iratban tájékoztatta a bécsi kamara tanácsosait, hogy a Váradhoz tartozó bevételeket át kell engedni Pezzennek.¹⁰ Emellett ugyanez a kormány szerv február 3-án tudatta II. Rudolfot Várad és Jenő védműveinek igen jelentős pusztulásáról és az ottani élelmiszerhiányról is.¹¹ Harmadrészt, és Pezzen ezt tartotta a legfontosabbnak a levelében, Mátyás főherceg rendelje el a kialakított zsoldhátralék kifizetését. Ugyanis csak így tartotta lehetségesnek, hogy az uralkodó parancsára toborozni kezdjen, és régi zsoldosait, akikben maradéktalanul megbízott, újra szolgálatába fogadhassa.¹²

9 ÖStA KA Bestellungen (= Best.) 583/1598.; ÖStA KA HKRA Prag No. 25.; ÖStA KA Best. 680/1601.; ÖStA KA Wien HKRA Registratur (= Reg.) 1601. Oktober No. 136.; ÖStA KA AFA 1602-3-5.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1603 Juni No. 32.; Heischmann: *Die Anfänge des stehenden Heeres*, 229–230.

10 ÖStA FHKA AHF Protokoll (= Pr.) Reg. B. No. 571. fol. 30r.

11 ÖStA FHKA AHF Pr. Reg. B. No. 571. fol. 41v.

12 ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Februar No. 85.

Ezt követően megindultak az alkudozások Mátyás főherceg és Pezzen között a váradi *Obristság* elfogadásáról az Udvari Hadi-tanács és az Udvari Kamara bevonásával. A hadügyeket irányító kormány szerv már másnap, február 8-án azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy a Pezzen-regiment hátralékos zsoldjának, pontosabban csak az első részletének a kifizetésével kapcsolatban adjon utasítást.¹³ A prágai Udvari Kamara február 13-án Mátyás főherceget, Pezzen bátyját, Bartholomäus Pezzent¹⁴ valamint a bécsi kamara tanácsosait is arról az ötletéről tájékoztatta, hogy az elmaradt fizetség megállapodás szerinti első részletéből, azaz 39 000 forintból 8000 vagy 9000 forintot vegyenek el, és abból az újonnan toborzandó és Váradra küldendő 600 gyalogos költségeit, első havi zsoldját finanszírozzák.¹⁵

Egy héttel később, február 20-án az Udvari Kamara hadi ügyek kiadványozásával foglalkozó irodája is javaslatot tett a felfogadás költségeinek a fedezésére. Míg a prágai kamarai tanácsosok úgy vélték, hogy ezt az összeget vagy a Ferdinand Albrecht von Hoyos¹⁶ kamarás által nyújtott kölcsönből vagy az alsó-ausztriai rendek töröksegélyéből kellene fizetni,¹⁷ addig a *Kriegsexpedition*

13 ÖStA KA Hofkriegsrat (= HKR) Wien Protokoll (= Pr.) Reg. Band (= Bd.) 212 fol. 3v. No. 18.

14 A dél-tiroli Brixen környékéről származó kismemesi család idősebbik gyermeke, dr. Bartholomäus Pezzen 1587 és 1592 között a konstantinápolyi császári követtséget vezette Orator minőségben, majd *Reichshofrat*ként a prágai udvar legbefolyásosabb politikusai közé emelkedett.

15 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 84r.; ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 84r-v.; ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 84v.

16 Ferdinand Albrecht von Hoyos 1553-ban született, s a család fiatalabbik ágának volt a megalapítója. Bécsi tanulmányai után udvari szolgálatba lépett. Németalföldi tapasztalatai alapján 1598 és 1600-ban terveket nyújtott be a Duna szabályozására. 1609-ben halt meg. *Allgemeine Deutsche Biographie*. 1–56. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1881. 13. 225.

17 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 84r.; ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 84r-v.; ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 84v.

tagjai már csak ez utóbbira tettek javaslatot.¹⁸ Váradon pedig az erősséghez tartozó tartomány jövedelmeiből kellett volna eltartani a toborzandó gyalogosokat.¹⁹

Még ugyanezen a napon az Udvari Haditanács átadta egy jelentés kivonatát a bécsi Udvari Kamara tanácsosainak. Eszerint Várad igen rossz állapotban van, ezért Pezzennel minél hamarabb meg kell egyezni, és a 39 000 forintból 6-7000 forintot a 600 új gyalogos toborzására kell rendelni.²⁰ A következő napon a bécsi kamara tanácsosai az uralkodótól kaptak utasítást, amely immáron meghagyta számukra, hogy a kialakított zsoldhátralék első részletéből finanszírozzák az újonnan felfogadandók költségeit.²¹

Pezzen gyalogosaira nagy szükség volt, hiszen 1604 márciusára alig maradtak zsoldosok Váradon, akik megvédehették volna a várat és a várost egy esetleges támadással szemben. A prágai Udvari Kamara március 4-én utasította a Szepesi Kamarát, hogy az erősségben lévő német zsoldosok bérét legalább részletekben igyekezzenek kifizetni, hogy ne csupán fekete, rossz ízű kenyeret tudjanak maguknak venni.²² Egy a Titkos Tanács tagjai részére március 21-én kelt jelentés pedig arról számolt be, hogy az erősségben 180 németnél nincsen több. A Ribisch- és Schmidt-féle zászlók zsoldosait többnyire a járványok ragadták el, míg a Preiner-regimentből megmaradt katonák elvonultak. Ezért a kassai zászlóaljból kellene 100 főt elküldeni Várad védelmére.²³

Mátyás főherceg és Pezzén között azonban lelassultak a tárgyalások. A már említett, a prágai Udvari Kamara által március 21-i dátummal, a titkos tanácsosoknak megküldött iratból kiderül, hogy a kiszemelt váradi *Obrist* még mindig három feltételt szabott a tisztség elfogadásáért cserébe.²⁴ Az Udvari Haditanács április 8-án

18 ÖStA FHKA AHF Pr. Reg. B. No. 571. fol. 62r.

19 ÖStA FHKA AHF Pr. Reg. B. No. 571. fol. 62r.

20 ÖStA FHKA AHF Pr. Exp. B. No. 567. fol. 134r.

21 ÖStA FHKA AHF Pr. Exp. B. No. 567. fol. 168r.

22 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 124r.

23 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 161v.

24 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 161v.

pedig már emlékeztette az uralkodót arra, hogy Váradra német és magyar hadakat kell rendelni mihamarabb, amelyek élére egy *Obrist*ot ki kell nevezni.²⁵ Ez azt jelentette, hogy Pezzennel nem tudtak megegyezni a nyár beköszönte előtt a tisztség elfogadásának feltételeiben és a védelem irányításának átvételében.²⁶ Így az Udvari Haditanács Giovanni Giacomo Barbiano, Belgiojoso grófja, felső-magyarországi *Feldobrist* közreműködésével egy másik, bár ideiglenes megoldás mellett döntött.²⁷ Ez volt Ciprian Concini kinevezése.

Azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rendelkezésünkre áll a Belgiojoso által Concininek adott, 1604. június 15-én Váradon kiállított instrukció. Az iratból sajnos nem derül ki, miért éppen Concinire, azaz a szatmári *Obristleutnant*a²⁸ esett Belgiojoso választása és miért éppen őt nevezte ki a váradi parancsnok helyettesévé (*in seiner Zur Großwardein habunden Obristen beuechß Verwaltung*). A *Feldobrist* a megbízást a nagy veszélyhelyzettel indokolta, mivel az új szultán, I. Ahmed (1603–1617) Felső-Magyarország felé, és Várad ellen tervezett hadjáratot indítani. Az erősség sikeres védelme érdekében Belgiojoso ígéretet tett arra, hogy a Concini által kívánt élelmet (gabonát) és a szükséges muníciót beszereztesse és elküldeti a várba. Emellett pedig segítséget nyújt az elpusztult védművek kijavításában is.

Meg kell jegyeznem, hogy az udvari kormánysszervek már 1604 februárjától igyekeztek mindezeket megoldani. A prágai Udvari Kamara február 13-án arra utasította a bécsi kamarai tanácsosokat, hogy a Bánffy Dénes kiváltásáért²⁹ Bocskai Istvántól kapott 14 000 tallérból – egyebek mellett – Várad és Jenő ellátására is utaljanak

25 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212 fol. 9r–v. No. 42.

26 Heischmann: *Die Anfänge des stehenden Heeres*, 235.

27 Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 2. sz. 273.

28 Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 285.

29 Bánffy Dénes elfogásával és kiváltásával kapcsolatban lásd: Nagy: *A Bocskai szabadságharc*, 52.; Benda Kálmán: *Bocskai István*. Bp., 1993. 119.

ki egy bizonyos összeget.³⁰ Alig több, mint két héttel később, 1604. február 28-án pedig ezt az intenciót újra megerősítették.³¹ Emellett az ide rendelt hadak ellátását megpróbálták a Bátori Zsigmond és Székely Mózes híveitől elkobzott birtokok jövedelmeiből fedezni.³²

Belgiojoso már március végén támogatást kért a váradi védművek megerősítésére.³³ Az udvari kormánysszervek ez esetben is egy „váltásdíjat” kívántak felhasználni a tavasz folyamán. A prágai Udvari Kamara ugyanis május 10-én a felső-magyarországi fizetőmesternek, Joseph Ganznak, majd hat nappal később a Szepesi Kamarának írt az ügyben, hogy a Sarmasághy Zsigmond³⁴ kiszabadulásáért lerótt 10 000 forintot fordítsák az erősség kijavítására.³⁵ Egy június 19-én a bécsi Udvari Kamarának küldött irat szerint azonban ekkorra sem sikerült megoldani Várad élelmezésének és építésének finanszírozását.³⁶

De térjünk vissza az instrukcióban foglaltakhoz. Eszerint Concini-nek a rábízott feladatot megfelelően, bátran és önfeláldozóan kellett teljesítenie, azaz megvédeni Váradot egy esetleges ostrom idején. Ezért kötelessége volt megfelelő mennyiségű rőzseköteget és sánckosarat beszerezni, amelyeket nem csupán a védművek és a kurtinák körül plusz védelemként kellett elhelyeztetnie, hanem tartalékként a bástyákon is fel kellett belőlük halmoztatnia. Concini meg is tette az instrukcióban foglaltakat. Egy október 12-i dátummal a bécsi Udvari Kamarához benyújtott jelentése szerint megpróbálta kijavíttatni a bástyákat az időjárás viszontagságaitól védő tetőzetet.³⁷ Ezen munkák elvégzéséhez azonban szakembe-

30 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 85v.

31 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 113r.

32 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212 fol. 88r. No. 15.; ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 315v.

33 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212 fol. 86r. No. 60.

34 Nagy: *A Bocskai szabadságharc*, 62.; Papp: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés*, 150.

35 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 247v.; ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 262r.

36 ÖStA FHKA AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fol. 322r.

37 ÖStA FHKA AHF Pr. Exp. B. No. 567. fol. 898r.

rekre volt szükség. Az instrukcióban foglaltak velük kapcsolatban arra intették Concinin, hogy minden, a várban dolgozó mestere-rembert, ahogyan a cigányokat is, korábbi privilégiumuk szerint kellett, hogy kezeljen és meg kellett védenie ezeket a bíróval és a polgárokkal szemben.

Az instrukció rendelkezett az élelmiszerek megfelelő tárolásáról is. Eszerint Concininek Orlai Miklóssal, a Szepesi Kamara tanácsosával együtt, akit Belgiojoso rendelt mellé Váradra, azon kellett lennie, hogy a megvásárolt gabonát, a részére hátrahagyott jegyzék szerint, késedelem nélkül az erősségbe hozassa és egy alkalmas, védett helyen elraktározassa.

Belgiojoso rendelkezett a várban található lövegekről is. Eszerint Concininek a meglévő és az – esetleg – ez után hozott ágyúkat megfelelő helyeken, azaz árok-oldalvédben,³⁸ bástyán, kurtinán és ahol egyébként szükséges, kellett elhelyeznie. Az instrukcióban foglaltak értelmében egy esetleges ostrom idejére a városból és elővárosaiból, valamint a környék településeiről még időben az erősségbe kellett gyűjtenie a marhákat, szénát, gabonát, szalonnát, és mindenféle más élelmiszert. Erre szükség is volt, mivel a prágai Udvari Kamarának egy a Szepesi Kamarához augusztus 17-én készített utasítása szerint az erősségben nem volt több 600 köböl gabonánál és lisztnél. Ezért a Kassán lévő tisztségviselőknek megparancsolták, hogy a Váradon állomásozó hadat minél hamarabb lássák el élelemmel.³⁹ Végezetül az instrukció meghagyta Concininek, hogy a begyűjtés végeztével Várad városát és elővárosait fel kell gyújtania.

Concininek feladatául jelölte az instrukció, hogy a város fegyvert forgatni képes és hűséges néhány száz lakóját az erősségbe kellett, hogy vigye, közülük is azokat, akik szívesen és jó szándékkal szol-

38 Árokoldalvéd, *caponnière* vagy *Straichwehr*: „Kövel, vagy fa fedéllel, és az arra öntött földdel boltozott fedett járda, ...ellátva mindkét oldalon pallisade-okkal megerősített mellvédekkel, és fölül, ha nem boltozott, akkor erős gerendákkal és ráöntött földdel fedve. Domokos György: Várepítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 33 (1986) 1. sz. 47–110., 106.

39 ÖStA FHK A AHF Prag Pr. Reg. B. No. 573. fól. 438r.

gálnák a Habsburg uralkodót. Ám arra ügyelnie kellett, hogy a németek mindig többségben legyenek közöttük.

Az élelmiszerre, ahogyan a munícióra is, különös figyelemmel kellett lennie. Kötelessége volt gyakran szemlét tartani ezek fölött, figyelve fogyasztásukat és kiosztásukat, nehogy hiányuk visszafordíthatatlan kárt vagy veszélyt okozzon.

Belgiojoso azt is meghagyta Concininek, hogy a bástyák előtt földből összehordott ravelint⁴⁰ hordattassa el. Ugyanis tudatában kellett lennie annak, hogy ez nagy veszélyt jelentett az erősségre nézve, mivel ezt az ostromlók megszerezhették és sáncként vagy ágyúállásként használhatták. Hasonló módon a földbe vájt pincék és boltozatok is veszélyt jelenthettek, amelyek a városban és az elővárosokban mindenfelé megtalálhatóak voltak. Ezeket Concininek földdel fel kellett töltetnie. Így az ostromlók számára ezek nem nyújthattak menedéket sem az ostromlottak lövedékeitől, sem az időjárás viszontagságaitól. Az instrukcióba befoglalták, hogy amennyiben Concini meghalt vagy megsebesült volna, vagy más módon vált volna alkalmatlanná a védelem irányítására, úgy helyét a Ribisch regiment egyik *Hauptmann*-ja, Nicolaus Seidlitz kellett, hogy átvegye.

Végül pedig Belgiojoso arról rendelkezett, hogy a Habsburg-ház dicsőségére a váradiak tartsanak ki, még ha a felmentő sereg vagy támogatás nem is érkezik. Emellett mindenkit, aki az ellenséggel tárgyalni akarna, Concininek ki kellett volna végeztetnie, hogy mások számára példát statuáljon.⁴¹

Várad feladásának okairól

Mint tudjuk, Concini és az alá rendelt váradi had⁴² szeptember végén és október elején az események sűrűjébe került. A talján hadfi zsoldosai október 2-án megszállták Szentjobbót, majd sikertelenül

40 Pajzsgát. Domokos: *Váráépítéset és várharcaikat*, 108.

41 ÖStA KA HKRA Prag No. 78.

42 Nagy László szerint ennek összlétszáma 1604 szeptemberének a végén mintegy 1200 fő lehetett. Nagy: *A Bocskai szabadságharc*, 58.

ostromolták Bocskai másik várát, Kerekit. Miután a Pezzen vezette gyalogság és lovasság október 15-re virradó éjszaka vereséget szenvedett a bihari főúrhoz átállt hajdúktól, Belgiojoso megmaradt csapataival együtt a következő napon Váradra húzódott.⁴³ Concini 1607 tavaszán készült, magát igazoló jelentéséből tudjuk, hogy a gyalogosokat a várba, míg a lovasságot a városba helyezték el. Ez utóbbiak egy része, egy kiválogatott csapat azonban október 23-án elhagyta Váradot, míg a szintén ott lévő mintegy 800 székely gyalogot visszaküldték Erdélybe.⁴⁴ Istvánffy Miklós történetíró ennek okait a következőképpen fogalmazta meg történeti munkájában: „Mikoron Váradra érkeztek volna, tanácskozáva az kapitányokkal, mely tanácsban az magyarok közül is Sennyey Pongrác, Pethe László, s Kornis Boldizsár is benn valának, sententiát mondván, az tetszék, hogy az szekereket s holvalójokat az hadnak ott kellené hadni, s válogatott vitézek seregével Tokaj felé menni kellene, mivelhogy Várad várása az ő széles nagysága miatt, s az hostátok pedig annál kevésbé sem palánkkal, sem árokkal nem lévén bekerítve, semmiképpen meg nem oltalmazhatnának. Az várban pedig szorossága miatt, különbféle nemzetbéli vitézlő népet bevenni nem bátorságosnak ítélik vala. Kiváltképpen pedig a székelyeket, kikkel immár Bocskai az hozzája hajlás felől tanácskozott vala, amint azt az ő elfogatott levelei könnyen megbizonyítják vala.”⁴⁵

Concini és az itt maradt gyalogság tehát ezt követően magára maradt, és csakhamar a Belgiojoso által kiadott instrukcióban említett ostromállapotot is meg kellett tapasztalnia, igaz nem az oszmán fősereg, hanem Bocskai híveinek a részéről. Igazoló jelentése szerint 1604. október 31-én jött a hír, hogy két nappal korábban a Partium másik fontos erősségét, Jenőt árulással megszerezték, és a hozzátartozó, környező vármegyék mindegyike Bocskai hűségére esküdött fel. Concini számára ez igen kedvezőtlen hír volt, hiszen

43 ÖStA KA HKRA Prag No. 78.; Nagy: *A Bocskai szabadságharc*, 54–76.; Benda: *Bocskai István*, 121–124.; Istvánffy Miklós I/3. 428–434.; Papp: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés*, 90–92.

44 ÖStA KA HKRA Prag No. 127.

45 Istvánffy Miklós I/3. 434.

Váradon nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű élelmiszer és tűzifa. Lisztből összesen 500 vékát tároltak, ám ez is rég tönkrement. Ugyan rendelkezésre állt még 500 véka gabona, de ennek megőrléséhez nem volt megfelelő kapacitású malom. A polgárok pedig a hajdúk portyái miatt nem tudták beszállítani a szükséges javakat.

Bihar vármegye viceispánja, az itteni nemesek és ezek alattvalói, valamint a városi polgárok november 3-án követet küldtek Concinhez azzal, hogy noha az egész vidék lázadóvá vált, ám ők továbbra is kitartanak az uralkodó hűségén, és kérték, hogy a váradi had oltalmazza meg őket. Fogadalmuk azonban nem tartott ki sokáig. Concini szerint már a következő éjjel, mint rebellis, becsületüket elfelejtő személyek elpártoltak és a lázadók mellé álltak. Varkocs Györgyöt pedig, akit Concini Bocskai mostohafiának nevezett, hajdúival együtt beengedték a városba. A Belgiojoso által adott instrukció szerint a várost és az elővárosokat (hóstátokat) az ostrom előtt el kellett volna pusztítani, miután a javakat és értékeket ezekről a helyekről a várba vitték. Erre Concininek a városiak árulása miatt nem volt lehetősége, éppúgy, mint az uralkodóhoz hű polgárok alkalmazására sem a védelem megerősítésére.⁴⁶ Utóbbiak ugyanis, a hajdúkkal közösen, az erősséggel szemben minden utcát szekerekkel, kosarakkal és földdel elsáncoltak. Azon vallon és német lovasok közül, akiket Belgiojoso a városban hagyott, sokakat levágtak és fogságba ejtettek. A szintén itt maradt málhát pedig kirabolták.

Másnap, november 4-én megkezdődött az ostrom. Az ostromlók kitűzték zászlóikat a sánkra, és ágyúkkal, valamint muskétákkal tűz alá vették az erősség kapuját és bástyáit. Az ostromlottak ezzel szemben, ahogyan Concini fogalmazott, becsületesen vitézekhez illő módon védekeztek. Minden rendelkezésre álló tűzfegyverrel viszonozták az ostromlók tüzét. Így sikerült Concininek a várost és az elővárosokat felgyújtatnia. A várat védő katonák emellett ki is törtek a falak közül, hogy felderítsék a magyarok erejét. Majd miután látták, hogy az ostromlók elsáncolták magukat, veszteség nélkül ismét visszatértek az erősségbe.

46 ÖStA KA HKRA Prag No. 78.

Varkocs igyekezett „szépszóval” megadásra kényszeríteni az uralkodó hadát. Ezért november 5-én íjjal egy írást lövetett be az erősségbe, amelyben válogatott sértésekkel szólította fel kapitulációra Concinit. Mivel azonban részére válasz nem érkezett, így követet küldött az úgynevezett Aranyos bástyához, hogy a kijelölt személy szóban győzködjön az ott lévő zsoldosokat. Egy óra múlva kellett visszatérniük a válaszáért, amelyet muskétatűzzel adtak meg a részükre. Concini szerint ekkor sebesült meg súlyosan Ugri Gergely, akit társai csak nehezen tudtak védett helyre menekíteni. Még ugyanezen a napon, valamint a következőn (november 6-án) az ostromlottak a Velencei- vagy Csonka-bástyán nyitott réseken keresztül kitörték azért, hogy tűzfát hozzanak be az erősségbe. Eközben pedig mindkét alkalommal csatáoztak a magyarokkal.

Concini a fahiány miatt november 7-én az említett két helyen újabb kitörést rendelt el. Az ostromlók és az ostromlottak egész nap, egészen napszáltáig csatáztak. Ennek során a magyarokat nem csupán elűzték az elővárosokból, hanem néhányat közülük – akik egy erős házba visszavonultak –, meg is támadtak. Az épületbe létrákon keresztül sikerült bejutniuk. Ebben az „ostromban” a magyarok közül nyolcat elfogtak, a többit levágták. Concini zsoldosai közül is elesett kettő, de a többi szerencsésen visszatért az erősségbe.

Concini a fogságba ejtettektől megtudta, hogy Varkocs mintegy 500 hajdúján kívül Bocskai más hada nem tartózkodik Várad közelében. A hírtől felbátorodva tisztségviselőivel (*Hauptleute*) megbeszélte, hogy a következő napon egy újabb, nagyszabású kitörést hajtanak végre, amely alkalmával újra megpróbálnak tűzfát szerezni. Concini beszámolója szerint azonban a magyarok (vitézek és városlakók) ezt nem várták meg, hanem még akkor éjjel, elvonultak. A derék talján azonban azt is megjegyezte, hogyha a városban maradtak volna, úgy a zsoldosai az élelemhiány miatt képtelenek lettek volna kirtani.

A kitörés tehát elmaradt, ám másnap, november 8-án, amikor a hajdúk távozását észrevették, Concini 300 gyalogossal és lovassal a várost körbejárta és átkutatta, de egy polgárt sem talált. Így a lakosok által hátrahagyott élelmet az erősségbe vitette zsoldosaival, amely egy bizonyos időre megoldotta az ellátási gondokat. Emellett a

rendelkezésre álló gabona őrlését is igyekezett megszervezni. Ezért – ahogyan fogalmazott – nem kevés gonddal és nagy veszéllyel a városi malmokat rendbe hozták, sánccal körülvették, és ezeket naponta erős őrséggel védték. Ez azonban nem történhetett volna meg, ha a hajdúk vagy a városiak a malomköveket összetörték volna. Ebben az esetben mindössze két lóval működtetett malom állt volna rendelkezésre a teljes had ellátására. Így – ismerte el Concini – nehéz lett volna kitartaniuk az uralkodóhoz hű zsoldosoknak az erősségben. Ugyanis, bár az „ostrom” november 7-én véget ért, ám Váradot – ha tisztes távolból is – de körülzárták és kapitulációjáig blokád alatt tartották. Ez azt jelentette, hogy Bocskai hívei Bihar vármegye területén maradtak, és a környékről naponta a városig vagy az elővárosig portyáztak. A különböző elfogottaktól Concini megtudta, hogy a hajdúk több ágyút, muníciót és nagyszámú létrát várnak, azért, hogy újra megostromolhassák Váradot. Eközben, hogy az uralkodó hűségén maradt zsoldosokat tovább gyengítsék, megakadályozták az élelem és a takarmány bejuttatását az erősségbe. E hírek hallatán Concini is készült az újabb ostromra; a Várad környékén lévő kicsépeletlen gabonát gyűjtötte fel. Az ostromlók számára menedéket, védelmet nyújtó kőépületeket leromboltatta és felégettette.

Bocskai hívei végül nem vállalkoztak az újabb ostromra, de állandóan a vár körül portyáztak. Sátraikat 1605 nyarán az erősség közelébe helyezték át, míg télen a környező falvakba szállásoltatták el magukat, majd tavasszal újra haditáborba vonultak. Eközben többször is felszólították a védőket maguk megadására. A hajdúkhöz hasonlóan a temesvári oszmán had lovasai is néhányszor, részben maguk, részben Bocskai híveivel Váradig portyáztak. Emellett a temesvári beglerbég is megpróbálta fenyegetésekkel és ígéretekkel feladásra bírni a védőket. Erdemes erre röviden kitérni. Illésházy István 1606. február 4-én Bocskaihoz írt levelében a következőket vetette papírra: „Ide az váradiak azt irtak, hogy resolválták magokat, hogy inkább az töröknek adják Váradot hogy nem magyarnak; azért szükség, hogy felséged reá gyígyáztasson.”⁴⁷ Ennek a híre eljutott Bécsbe és Prágába

47 Bocskay István és Illésházy István levelezése I. 69. XLIII. (Illésházy István 1606. február 4-i levele Bocskai Istvánhoz)

is, még azt is feltételezhetjük, hogy maga a későbbi nádor tájékoztatta Mátyás főherceget vagy a Habsburg-párti tárgyalópartnereit. Igazoló jelentésében Concini is kitért erre, megemlítve, hogy az ellene ágáló és parancsnokságát az erősség élén el nem fogadó tisztségviselők a Pezzen-regimentből Pezzennek írásban azt jelentették, hogy maga Concini tárgyalta a temesvári beglerbéggel az átadásról. Concini azonban ezt kategorikusan visszautasította.

A magyarok állandó és a törökök alkalmankénti portyái egyre komolyabb gondot jelentettek Concininek. Egyrészt, mert zsoldosai nem tudták sem a tűzifát behordani, sem a gabonát megőrizni. Így a mindennapjaik átvészélése vált fokról-fokra nehezebbé. Másrészt a védők bizonytalanságát és romló hangulatát tovább rontotta, hogy semmilyen hírhez nem jutottak a „külvilágból”. Nem értesültek esetleges felmentésükre tett kísérletről, vagy legalább ellátásuk szándékáról. Concini igazoló jelentése szerint egyedül Giorgio Basta egy 1605. február 7-én datált, és nyolc nappal később, február 15-én egy lovas kurír által Debrecenből hozott levele jutott el hozzá, amelyet meg is válaszolt.⁴⁸

Ez azonban nem jelentette azt, hogy az ostrom és blokád alatt lévő zsoldosok ne próbálták volna meg értesíteni a külvilágot – Mátyás főherceget – nyomorúságos helyzetükről, ám küldöttjeik egyike sem tért vissza élve. Bocskai hajdúi elfogták őket és a kevésbé szerencséseket karóba húzták vagy más módon végezték ki. Ezzel párhuzamosan az udvar is igyekezett élelemmel és információkkal ellátni az erősségekben lévőket. A prágai Udvari Haditanács 1605. október 26-án arról tájékoztatta Mátyás főherceget, hogy Janusz (Jan) Ostrogski herceg segítségével a Rzeczpospolitán keresztül igyekeznek élelmiszert és híreket eljuttatni Huszt, Tokaj és Várad védőihez.⁴⁹

Concini magát igazoló jelentése mellett az őrség egésze is készített egy iratot, amely igen érzékletesen írta le az ostrom és a blokád huszonöt hónapjának nyomorúságait, amelyek végül az erősség átadásához vezettek. Mindenekelőtt megjegyezték, hogy a Belgiojoso által beszerzett élelem az őrségül ide rendelt és a *Feldobrist* által itt hagyott

48 ÖStA KA HKRA Prag No. 127.

49 ÖStA FHK A AHF Prag Pr. Reg. B. No. 583. fol. 449v.

zsoldosok ellátására hét hónapnál több időre nem volt elegendő. Ezt a mennyiséget sikerült kiegészíteniük a lakók által üresen hagyott városból és elővárosokból a kitöréseik során. Azaz gabonából, borból és marhából egy meglehetősen nagy készletet tudtak az erősség falai közé hozni. Ez is kevés volt azonban a megfelelő ellátásukhoz. Ezért egyrészt egyre rosszabb minőségű lett a kenyerek. A blokád utolsó hónapjaiban a még az 1598. évi ostrom után megmaradt romlott lisztet is felhasználták, igaz ekkor már ujjnyi férgek voltak benne. Emellett a búzalisztet más gabonafélét, leginkább árpát, sőt mást is, például enyvet is hozzákevertek. Ez is megromlott már addigra, így ezt sem fogyasztották szívesen. Másrészt napról-napra csökkentek a fejadagok. Oly annyira, hogy végül egy zsoldosnak naponta egy 1 és ¼ font (körülbelül 600 gramm) súlyú cipő járt.

A mindennapi munkákban, a nappali és éjjeli őrőseiben megéhezett zsoldosok csupán kenyérrel nem tarthatták el magukat, más élelemre is szükségük volt. Mivel a frissen vágott marhahús viszonylag gyorsan elfogyott (sertésről pedig nem tettek említést), így a hús iránti vágyuk kielégítésére a védők – természetellenes módon – kutyákat, macskákat, patkányokat és egereket, valamint ökrök, lovak és marhák elhullott maradványait keresték és főzték meg. Ezen húsfélék iránti kereslet hamar felverte az árakat is: egy békát 2 forintért, 2 egeret 1 forintért, egy negyed kutyahúst 4 tallérért adtak el. Ezeken kívül az éhezők gyomokat, és mindenféle káros és iszonyatos növényeket is megettek, mint az oktalan tehenek – ahogyan a szöveg készítője fogalmazott. Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy hihetetlen és hallatlan ragályok és betegségek, amik a zsoldosok között grasszáltak, sokuk életét megrövidítették. Mindezekhez hozzájárult egy különös „probléma”. Az igazoló jelentés szerint a hajdúk boszorkányos csodával, minden elemet (a földet, levegőt és a vizet) néhány varázsló asszonynak a tudománya által megmérgezték, megfertőzték és elvarázsozták. A boszorkányok közül azokat, akiket el tudtak fogni, elítéltek és kivégeztek.⁵⁰

50 A Bihar vármegyei boszorkányüldözésekről lásd: Kristóf Ildikó: *„Ördögi mesteriséget nem cselekedtem”. A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében.* Debrecen, 1998.

A huszonöt hónap folyamán a gyalogok mindegyikének ruházata elrongyolódott úgy, hogy szinte már meztelenek voltak. Emiatt, illetve mivel az állandó éhezéstől elgyengültek, szinte lehetetlen volt naponta a nehéz őrséget elviselni. A fegyvert fogni képesek száma napról-napra csökkent, ezért már nem tudták a bástyákat és a védműveket megfelelően megszállni és őrizni. A védők helyzete tehát napról-napra romlott, és 1606 nyarának végére csupán 351 köből jó és rossz gabona, illetve liszt állt rendelkezésre az erősségben. Concini ezért úgy számolta, hogy ha hasonló mértékben fogynak készletei, mint eddig, akkor szeptember 1-től már csupán 11 hétre elegendő élelmiszer áll rendelkezésükre. Mindezek a körülmények vezettek ahhoz, hogy az őrség tagjai a tárgyalások mellett döntöttek, és végül megszületett a megállapodás, amely értelmében Váradot átadták Bocskai biztosának.⁵¹

Összegzés

A Váradot védő zsoldosok tehát huszonöt hónapot követően, 1606. november 25-én adták át a rájuk bízott erősséget a hajdúknak. Ez idő alatt kiálltak egy rövid, és nem túl intenzív ostromot, valamint a blokádot. Concini és a teljes őrség igazoló jelentése, amely a hadbíróági tárgyalás elkerülése és zsoldjuk kifizetése érdekében számított elengedhetetlenül fontosnak, bepillantást enged a zsoldosok mindennapi életébe. Felfedik előttünk problémáikat, nehézségeiket és nyomorgásuk részleteit – mondhatni az „unalmas” hétköznapiakat. Másrészt a Belgiojoso által készített instrukciónak és Concini jelentésének összevetéséből az is kiderül, hogy a megfogalmazott parancs és a valóság között óriási szakadék tátongott, amit a körülmények különös összjátéka és az ellenség tovább mélyített.

51 ÖStA KA HKRA Prag No. 127.; Bocskay István és Illésházy István levelezése III. 620–621. CXXII. (Bocskai István 1606. november 8-i levele Rákóczi Lajos-hoz); Nagy: *A Bocskai szabadságharc katonai története*, 361.